

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATION UNIVERSITETI NTM**

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

INNOVATION AND PROGRESS

***Ilmiy-metodik, ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy
JURNAL***

***Scientific-methodological, social, spiritual-educational
JOURNAL***

**2026-yil, 6,7,8-sonlar
2026, Issue 6,7,8**

B.M.Fazilkarimova. Empatiya tushunchasining badiiy va psixologik talqini: nazariy yondashuvlar	476
I.M.Abdullayeva. A.P. Chexov so‘nggi davr ijodida qadriyatlar inqirozi holatidagi adabiy qahramon	482
F.B.Bo‘riyeva. Substandart mental fe’llarda inferensial ma’no hosil bo‘lishi: implikatura va kommunikativ relevantiya nazariyalari asosida qiyosiy tahlil	488
G.U.Bekbergenova. Farmatsevtik ergonimlarning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari	503
B.M.Polvonova. Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlarida ayollar nutqida milliy-madaniy qadriyatlar va gender stereotiplarining o‘ziga xosligi	510
T.J.Purxanova. The pedagogical significance of developing freelancing skills among school students	521
M.B.Mirzayeva. Ingliz va o‘zbek bolalar nutqida nominatsiya vositalarini lingvokognitiv tadqiq etishning nazariy-metodologik asoslari	527
N.Jumaxo‘ja. Ilohiyot va dunyoviylikni muvofiqlashtirgan ta’limot	535
B.A.Muxtorova. O‘zbek, rus va ingliz madaniyatlarida “Boylik” konseptining lingvomadaniy metaforalari	542
I.X.Pardaeva. O‘zbek tilida quloqqa taqiladigan zargarlik zeb – ziynat buyumlari nomlari	549
Z.T.Umarova. Tursunboy Adashboyev she’riyatida vatan va milliy qadriyatlar tasviri	555
G.B.Otaxonova. Badiiy matnlarda milliy-madaniyatga xos leksikaning berilishi: nemis, ingliz va o‘zbekcha tarjimar qiyosida	563
M.R.Pulatova. Abdurahmon Jomiyning “Arba’in” asari qo‘lyozma nusxalarining qiyosiy-matniy tadqiqi	568
M.R.Pulatova. Abdurahmon Jomiyning “Arba’in” asari qo‘lyozma nusxalarining qiyosiy-matniy tadqiqi	576
Г.Р.Ишанкулова. Эволюция государственности Захириддина Мухаммада Бабура: от кабульского удела к формированию государства бабуридов в Индии	586

SUBSTANDART MENTAL FE'LLARDA INFERENSIAL MA'NO HOSIL BO'LISHI: IMPLIKATURA VA KOMMUNIKATIV RELEVANTIYA NAZARIYALARI ASOSIDA QIYOSIY TAHLIL

UO'K 81'42.3

Bo'riyeva Fayyoza
Baxriddin qizi,
Amaliy ingliz tili
kafedrasi o'qituvchisi
Qarshi davlat
universiteti
fayyoza.buriyeva@icloud.com
Orcid Id: 0009-0006-2242-4930

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi substandart mental fe'l hamda fe'lli birliklarda inferensial ma'noning shakllanish mexanizmlari conversational implicature va kommunikativ relevantiya nazariyalari asosida qiyosiy-pragmatik jihatdan tadqiq etiladi. Asosiy e'tibor fikrlash, tushunish, anglash, bilish, eslash, unutish, taxmin qilish va diqqat jarayonlarini ifodalovchi so'zlashuvga xos, slang, idiomatik va stilistik markirlangan birliklarga qaratiladi. Tadqiqot eksplisit ravishda kodlangan leksik ma'no bilan kontekst orqali tiklanadigan implitsit mazmun o'rtasidagi munosabatni aniqlashni maqsad qiladi. H. P. Grice'ning kooperativ prinsip va conversational implicature konsepsiyasi hamda D. Sperber va D. Wilsonning Relevance Theory modeli nazariy asos sifatida qo'llanadi. Tavsifiy, komponent, kontekstual, qiyosiy-chog'ishtirma, diskursiv-pragmatik va inferensial tahlil usullari orqali substandart mental birliklarning kommunikativ potentsiali ochib beriladi. Natijalar inferensial interpretatsiya kontekstual taxminlar, umumiy bilim, so'zlovchi niyati, interpersonal munosabat va tinglovchining optimal relevantlikka intilishi bilan belgilanayotganini ko'rsatadi. Ingliz va o'zbek tillarida kinoya, bilvosita tanqid, maqtov, kognitiv baholash va pragmatik yumshatishda o'xshash mexanizmlar mavjud bo'lsa-da, ularning leksik-frazeologik hamda lingvomadaniy realizatsiyasida farqlar kuzatiladi.

ABSTRACT

This article examines the formation of inferential meaning in substandard mental verbs and verbal expressions in English and Uzbek through the frameworks of conversational implicature and

Relevance Theory. The study focuses on colloquial, slang, idiomatic, and stylistically marked units denoting cognitive processes such as thinking, understanding, knowing, remembering, forgetting, guessing, realizing, and attention. Its primary aim is to explain the relationship between lexically encoded explicit meaning and implicit content pragmatically recovered from context. Grice's Cooperative Principle and theory of conversational implicature, together with Sperber and Wilson's relevance-theoretic model of ostensive-inferential communication, provide the principal theoretical foundations. Descriptive, componential, contextual, comparative, discourse-pragmatic, and inferential methods are applied to English and Uzbek examples. The findings show that interpretation of substandard mental expressions is strongly conditioned by contextual assumptions, shared knowledge, speaker intention, interpersonal relations, and the hearer's search for an optimally relevant interpretation. Both languages display comparable inferential mechanisms in irony, indirect criticism, praise, cognitive evaluation, mitigation, and interpersonal positioning. However, they differ in lexical and phraseological realization: English frequently employs phrasal and metaphorically extended verbs, whereas Uzbek often activates somatic, spatial, and idiomatic constructions. A multi-stage model of inferential interpretation is proposed to explain these interactions.

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются механизмы формирования инференциального значения в субстандартных ментальных глаголах и глагольных единицах английского и узбекского языков на основе теории разговорной импликатуры и теории релевантности. Основное внимание уделяется разговорным, сленговым, идиоматическим и стилистически маркированным единицам, обозначающим процессы мышления, понимания, знания, запоминания, забывания, предположения, осознания и внимания. Цель исследования состоит в выявлении соотношения между эксплицитным лексически кодированным значением и имплицитным содержанием, выводимым адресатом из контекста. Теоретическую основу составляют принцип кооперации и теория conversational implicature Г. П. Грайса, а также релевантностная модель остенсивно-инференциальной коммуникации Д. Спербера и Д. Уилсон. Используются описательный, компонентный, контекстуальный, сопоставительный, дискурсивно-прагматический и инференциальный методы. Результаты показывают, что интерпретация субстандартных ментальных единиц определяется контекстуальными предпосылками, общими знаниями коммуникантов, интенцией говорящего, межличностными отношениями и

поиском оптимально релевантной интерпретации. В обоих языках выявлены сходные механизмы выражения иронии, косвенной критики, похвалы, когнитивной оценки и прагматического смягчения, однако их лексико-фразеологическая и лингвокультурная реализация имеет существенные различия.

Kalit so‘zlar: *mental fe’llar, substandart leksika, inferensial ma’no, implikatura, conversational implicature, relevantiya nazariyasi, kommunikativ relevantiya, pragmatik inferensiya, kognitiv faoliyat, so‘zlashuv tili, slang, kontekstual ma’no, eksplisit ma’no, implisit ma’no, kommunikativ niyat, kognitiv kontekst, diskurs, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy pragmatika.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda ma’no masalasi faqat til tizimida kodlangan semantik mazmun bilan cheklanmaydi. Tabiiy kommunikatsiyada so‘zlovchi aytgan gapning literal mazmuni ko‘pincha uning real kommunikativ niyatini to‘liq ifodalamaydi. Tinglovchi nutqni tushunish jarayonida lingvistik kod, vaziyat, oldingi diskurs, umumiy bilim, ijtimoiy munosabat va kommunikativ kutilmalarni birlashtirib, bevosita aytilmagan mazmunni ham tiklaydi. Shu jihatdan inferensiya pragmatik ma’no hosil bo‘lishining markaziy mexanizmlaridan biri bo‘lib, “nima deyildi?” savolidan “nima nazarda tutildi?” savoliga o‘tishni ta’minlaydi.

Aqliy faoliyatni ifodalovchi mental fe’llar mazkur jarayonni o‘rganish uchun alohida ahamiyatga ega. Think, know, understand, remember, forget, realize kabi standart birliklar bilan bir qatorda ingliz tilida get it, catch on, figure out, wise up, blank out, space out, cotton on kabi so‘zlashuvga xos yoki stilistik markirlangan birliklar faol qo‘llanadi. O‘zbek tilida esa fahmi yetmoq, gapning tagiga yetmoq, miyasiga yetib bormoq, kallaga kirmoq, esidan chiqib ketmoq, xayoli ketmoq, ko‘zi ochilmoq, esini yig‘moq singari obrazli va so‘zlashuv birliklari mental faoliyatni nominatsiyalash bilan birga qo‘shimcha pragmatik mazmun hosil qiladi.

Substandartlik mazkur tadqiqotda “noto‘g‘rilik” tushunchasi sifatida emas, balki standart neytral adabiy nominatsiyadan funksional-uslubiy jihatdan farqlanadigan so‘zlashuv, slang, jargon, idiomatik va ekspressiv birliklarni qamrab oluvchi ishchi kategoriya sifatida qo‘llanadi. Bu birliklar nutqning norasmiyligini, kommunikantlar yaqinligini, kinoya, tanqid, hazil, emotsional munosabat yoki ijtimoiy pozitsiyani signal qilishi mumkin. Aynan shu sababli ularning ma’nosi lug‘aviy definitsiya bilan tugamaydi.

Masalan, You finally got it gapining eksplisit mazmuni adresatning muayyan narsani tushunganligidir. Biroq konkret kontekstda “sen ilgari tushunmagan eding”, “buni tushunishing uchun kutilganidan ko‘proq vaqt ketdi” yoki “men buni oldinroq anglaysan deb o‘ylagan edim” kabi qo‘shimcha mazmunlar yuzaga kelishi mumkin. O‘zbek tilidagi Nihoyat fahming yetdi konstruksiyasi ham shunga yaqin inferensial qatlamga ega. Shunday qilib, substandart mental birliklarda AYTILGAN MA’NO va KOMMUNIKATIV MA’NO o‘rtasidagi tafovut tadqiqotning asosiy obyektiga aylanadi.

Inferensial kommunikatsiyani izohlashda H. P. Grice tomonidan ishlab chiqilgan kooperativ prinsip va conversational implicature nazariyasi fundamental ahamiyatga ega. Grice muloqot ishtirokchilari kommunikativ hamkorlikka asoslangan taxminlardan foydalanishini ko‘rsatadi. Miqdor, sifat, munosabat va usul maksimlari tinglovchiga so‘zlovchining literal ifodadan tashqaridagi niyatini aniqlash uchun inferensial tayanch beradi. Ayniqsa, maksimning ochiq tarzda buzilishi yoki “flouting” holati kinoya, bilvosita tanqid va boshqa implikaturalarning hosil bo‘lishiga imkon yaratadi.

Sperber va Wilson tomonidan ishlab chiqilgan Relevance Theory esa kommunikatsiyani ostensive-inferential jarayon sifatida ko‘radi. Ushbu yondashuvda inson kognitsiyasi relevant axborotni qidirishga moyil, kommunikativ stimul esa optimal relevantlik kutilmasini yuzaga keltiradi. Tinglovchi mavjud kontekstual taxminlar orasidan yetarli kognitiv effektini oqilona qayta ishlash kuchi evaziga beradigan interpretatsiyani tanlaydi. Shu nuqtayi nazardan substandart mental fe‘lning obrazlilik yoki uslubiy markirlanganligi tasodifiy “bezak” emas, balki tinglovchini muayyan kontekstual yo‘nalishga boshlovchi pragmatik signal bo‘lishi mumkin.

Muammoning dolzarbligi zamonaviy kommunikatsiyada norasmiy va raqamli diskursning kengayishi bilan yanada ortmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, seriallar, kino dialoglari va kundalik og‘zaki muloqotda substandart birliklar tez-tez uchraydi. Til o‘rganuvchi yoki tarjimon bunday birlikning faqat lug‘aviy ma’nosini bilsa, so‘zlovchining kinoyasi, noroziligi, maqtovi yoki yumshatish strategiyasini noto‘g‘ri talqin qilishi mumkin. Demak, inferensial kompetensiya xorijiy tilni tabiiy tushunishning muhim tarkibiy qismidir.

Muammoning o‘rganilganlik darajasida Grice (1975, 1989), Levinson (1983, 2000), Horn (1984, 2004), Sperber va Wilson (1995), Wilson va Sperber (2004, 2012), Carston (2002), Recanati (2004), Bach (1994), Jaszczolt (2005),

Ariel (2010) kabi tadqiqotchilarning ishlari markaziy o‘rin tutadi. Leksik va kognitiv semantika nuqtayi nazaridan Lakoff va Johnson, Kövecses, Cruse, Murphy, Evans va Green kabi olimlarning qarashlari mental birliklarning metaforik hamda konseptual asoslarini tushuntirishga yordam beradi.

Research gap shundan iboratki, inferensiya, implikatura va relevantiya alohida nazariy yo‘nalishlar sifatida keng yoritilgan bo‘lsa-da, aynan substandart mental fe’llarning inferensial potentsiali ingliz va o‘zbek tillari materialida integrativ qiyosiy model asosida yetarlicha tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, bir xil mental konseptning ikki tilda turli leksik-frazeologik shakllar orqali ifodalanishi va bu shakllarning tinglovchi inferensiyasiga qanday ta’sir qilishi alohida tadqiqotni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi substandart mental fe’l va fe’lli birliklarda inferensial ma’no hosil bo‘lish mexanizmlarini aniqlash, conversational implicature va Relevance Theory doirasida ularning kommunikativ interpretatsiyasini tushuntirish hamda ikki tildagi universal va lingvomadaniy xususiyatlarni qiyoslashdan iborat. Vazifalar: mental substandart birliklarni semantik guruhlash; eksplisit va implitsit mazmunni farqlash; implikatura turlarini aniqlash; kontekstual taxminlar va kognitiv effekt rolini tavsiflash; kinoya, tanqid, maqtoq, yumshatish va interpersonal pozitsiyalashdagi funksiyalarni ochish; ingliz va o‘zbek tillaridagi strukturaviy hamda metaforik farqlarni belgilashdan iborat.

Metodlari. Tadqiqot sifatga asoslangan qiyosiy-pragmatik va kognitiv-pragmatik metodologiya doirasida tashkil etildi. Tahlilning asosiy birligi sifatida mental jarayonni ifodalovchi, standart neytral variantdan uslubiy jihatdan farqlanadigan va kontekstda qo‘shimcha inferensial mazmun hosil qilish imkoniga ega bo‘lgan fe’l yoki fe’lli konstruktsiya olindi. Metodologik triangulyatsiya tamoyiliga muvofiq tavsifiy, komponent, kontekstual, qiyosiy-chog‘ishtirma, diskursiv-pragmatik, Gricean implikatura tahlili va relevance-theoretic inferensial tahlil o‘zaro bog‘liq holda qo‘llanildi.

Materialni saralashda uch mezon asosiy deb olindi: (1) birlik mental faoliyat, kognitiv holat yoki kognitiv natijani bildirishi; (2) u so‘zlashuv, slang, idiomatik yoki ekspressiv markirlanganlikka ega bo‘lishi; (3) kontekstda literal semantikadan tashqari qo‘shimcha kommunikativ mazmun hosil qilishi. Ingliz tili uchun get it, catch on, figure out, wise up, cotton on, blank out, space out, slip one’s mind, wrap one’s head around kabi birliklar; o‘zbek tili uchun fahmi yetmoq, gapning tagiga yetmoq, miyasiga sig‘moq, kallaga kirmoq, ko‘zi

ochilmoq, esidan chiqib ketmoq, xayoli ketmoq, esini yig‘moq singari birliklar namunaviy material sifatida olindi.

Komponent tahlilda birliklarning [MENTAL FAOLIYAT], [TUSHUNISH], [BILISH], [FIKRLASH], [XOTIRA], [DIQQAT], [NATIJAVIYLIK], [NORASMIYLIK], [EKSPRESSIVLIK] va [BAHOLASH] semalari ajratildi. Bu bosqich literal leksik ma’no bilan pragmatik inferensiya aralashtirmaslik uchun zarur bo‘ldi. Masalan, space out birlikning asosiy so‘zlashuv ma’nosi e’tiborning vaqtincha uzilishi bo‘lsa, “sen doim e’tiborsizsan” mazmuni fe’lning leksik semasi emas, muayyan kontekstda chiqariladigan inferensiya sifatida baholandi.

Gricean tahlilda har bir misol uchun eksplisit propozitsional mazmun, konversatsion kutilma, tegishli maksim va mumkin bo‘lgan implikatura ajratildi. Xususan, ritorik savollar, kinoyaviy maqtovlar, yetarlicha ma’lumot bermaslik yoki ortiqcha ta’kid orqali hosil bo‘ladigan partikulyarlashgan implikaturalarga e’tibor qaratildi. Generalized conversational implicature bilan muayyan vaziyatga kuchli bog‘langan particularized implicature o‘rtasidagi farq ham hisobga olindi.

Relevance-theoretic tahlilda kommunikativ stimul, tinglovchi uchun mavjud kognitiv kontekst, kontekstual implikatsiyalar, kognitiv effekt va qayta ishlash kuchi o‘rtasidagi munosabat ko‘rib chiqildi. Tinglovchi qaysi sababga ko‘ra literal interpretatsiyada to‘xtamasdan, kinoyaviy yoki baholovchi interpretatsiyaga o‘tishi tahlil qilindi. Bunda optimal relevantiya “eng ko‘p ma’no” emas, balki mavjud vaziyatda yetarli kognitiv effektini maqbul qayta ishlash xarajati bilan beradigan interpretatsiya sifatida tushunildi.

Qiyosiy tahlilda formal ekvivalentlikdan ko‘ra funksional-pragmatik ekvivalentlikka ustuvorlik berildi. Masalan, get it va fahmi yetmoq morfologik yoki etimologik jihatdan teng emas, biroq ayrim kontekstlarda TUSHUNISH konseptini norasmiy va pragmatik markirlangan shaklda ifodalashi sababli funksional qiyoslash uchun mos keladi. Shu tarzda ikki tildagi bir xil kommunikativ vazifani bajaruvchi, ammo turli obrazli asosga ega birliklar aniqlanadi.

Tahlil jarayoni yetti bosqichli model asosida amalga oshirildi: (1) substandart mental birlikni identifikatsiya qilish; (2) literal/eksplisit mental mazmunni belgilash; (3) kontekstual taxminlarni aniqlash; (4) Gricean implikaturani rekonstruksiya qilish; (5) relevance-theoretic kognitiv effektini aniqlash; (6) interpersonal va evaluativ natijani tavsiflash; (7) ingliz-o‘zbek

funksional qiyosini amalga oshirish. Mazkur ketma-ketlik inferensial ma'noni leksik ma'noga noto'g'ri yuklashning oldini olishga xizmat qiladi.

Natijalar. Tahlil natijasida substandart mental birliklarda inferensial ma'no besh asosiy kommunikativ domen atrofida faollashishi aniqlandi: (1) tushunish va anglash darajasini baholash; (2) fikrlash va muammoni yechish qobiliyatini baholash; (3) xotira va javobgarlikni pragmatik boshqarish; (4) diqqat va kognitiv nazoratni baholash; (5) bilvosita interpersonal pozitsiyalash, jumladan kinoya, tanqid, maqtov va hazil. Ushbu domenlarda literal mental mazmun ko'pincha inferensial kommunikativ mazmun uchun boshlang'ich nuqta vazifasini bajaradi.

Tushunish domenida *You still don't get it?* konstruksiyasining eksplisit mazmuni adresatning hozir ham tushunmaganligidir. *Still* elementi vaqt bo'yicha davomiylikni kodlaydi, biroq kommunikativ vaziyat "bu vaqtga kelib tushunishing kerak edi" degan normativ taxminni faollashtiradi. Natijada "sen kutilgan darajada tez tushunmayapsan" kabi salbiy implikatura hosil bo'lishi mumkin. O'zbek tilidagi *Hali ham fahming yetmadimi?* konstruksiyasi ham xuddi shunday kognitiv kutilma va real natija o'rtasidagi nomuvofiqlikni signal qiladi.

You finally got it! va *Nihoyat fahming yetdi!* konstruksiyalari alohida e'tiborga loyiq. *Finally/nihoyat* oldingi davomiy holatning yakunlanganini ko'rsatadi. Eksplisit darajada kognitiv muvaffaqiyat tasdiqlanadi, biroq oldingi tushunmaslik holati va kechikkan natija kontekstda tanqidiy yoki kinoyaviy inferensiyaning yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli bir xil gap do'stona vaziyatda quvonch, pedagogik vaziyatda yengillik, konfliktli vaziyatda esa masxara sifatida interpretatsiya qilinadi.

Catch on va gapning tagiga yetmoq birliklarida inferensiya ko'pincha kognitiv tezlik va ziyraklikka bog'lanadi. *She caught on immediately* jumlasida *immediately* komponenti tez tushunishni eksplisit qiladi; bundan "u ziyrak" degan ijobiy xulosa chiqarilishi mumkin. U gapning tagiga darrov yetdi jumlasida esa "tag" metaforasi masalaning yuzaki emas, ichki mohiyatini anglashni konseptuallashtiradi. Darrov komponenti bilan birga u shaxsning ziyrakligi haqidagi ijobiy inferensiyaning kuchaytiradi.

Figure out va yechimini topmoq/gapni yechmoq tipidagi birliklar muammoni mental qayta ishlash orqali natijaga erishishni ifodalaydi. *Can you figure this out?* oddiy vazifaviy savol bo'lishi mumkin. Ammo oldingi muvaffaqiyatsizlik yoki raqobat kontekstida u "bunga aqling yetadimi?" mazmunidagi bilvosita sinov yoki shubhani ifodalashi mumkin. Demak, bir xil

sintaktik forma kontekstga qarab neytral so‘rovdan interpersonal baholashga o‘tadi.

Intellectual qobiliyatni baholashda o‘zbek tilidagi somatik konstruksiyalar kuchli inferensial potensial namoyon qiladi. Shuniyam miyanga sig‘dirolmaysanmi? literal jihatdan axborotning “miya”ga sig‘masligi metaforasiga asoslanadi. Real kommunikativ mazmun esa ko‘pincha “bu juda oddiy”, “sen buni tushunishing kerak” va “tushunmasliging salbiy baholanmoqda” kabi kontekstual implikatsiyalar majmuasidan iborat. Bunda ritorik savolning javob talab qilmasligi tinglovchini baholovchi interpretatsiyaga olib boradi.

Ingliz tilidagi wrap your head around something birligi ham murakkab axborotni anglashga qaratilgan obrazli modelni ifodalaydi: I can’t wrap my head around it. Bu gap oddiy I don’t understand it variantiga qaraganda subyektiv kognitiv qiyinchilikni kuchliroq signal qiladi. Kontekstga qarab u obyektning murakkabligi, g‘ayrioddiylik yoki so‘zlovchining hayratini inferensiya qilish imkonini beradi. O‘zbek tilida Buni miyamga sig‘dirolmayapman kabi konstruksiya funksional jihatdan yaqin bo‘lib, axborotning odatiy kognitiv modelga mos kelmasligini ifodalashi mumkin.

Xotira domenida slip one’s mind va esidan chiqib ketmoq birliklari pragmatik yumshatish funksiyasida ayniqsa faol. Sorry, it completely slipped my mind gapida so‘zlovchi unutish faktini tan oladi, biroq slip metaforasi hodisani nazoratdan tashqaridagi, qasdsiz jarayon sifatida konseptuallashtiradi. Tinglovchi “men buni ataylab e’tiborsiz qoldirmadim” degan implikaturani chiqarishi mumkin. Kechirasiz, butunlay esimdan chiqib ketibdi konstruksiyasi ham agentiv javobgarlikni qisman yumshatadigan inferensial effekt yaratadi.

Blank out birligi vaqtinchalik xotira yoki kognitiv faoliyat uzilishini kuchli ekspressiv shaklda ifodalaydi: I knew the answer, but I blanked out. Eksplisit mazmun javobning vaqtincha esga kelmaganidir. Oldingi I knew the answer qismi bilan birga tinglovchi “bilimsizlik emas, vaziyatli kognitiv uzilish sabab bo‘ldi” degan inferensiyani oladi. Bu o‘z-o‘zini oqlash yoki kompetensiyani saqlab qolish strategiyasiga xizmat qilishi mumkin.

Diqqat domenida space out va xayoli ketmoq/xayoli boshqa joyda bo‘lmoq birliklari muhim. Sorry, I spaced out for a second gapida uzr formulasi so‘zlovchining e’tiborsizlikni kommunikativ norma buzilishi deb tan olayotganini ko‘rsatadi. Are you spacing out again? konstruksiyasidagi again esa oldingi

o'xshash holatlarni kontekstga olib kiradi va "bu senda takrorlanadigan xususiyat" degan salbiy inferensiyaga yo'l ochadi. O'zbekcha Yana xayoling qayerda? ham takroriylik va norozilikni birlashtiradi.

Wise up kabi birliklarda kognitiv o'zgarish bilan baholash birlashadi. He finally wised up and stopped trusting them gapida hozirgi anglash ijobiy natija sifatida ko'rinsa-da, oldingi ishonuvchanlik yoki noto'g'ri qaror salbiy fon yaratadi. O'zbek tilidagi Endi ko'zi ochildi yoki Nihoyat asl gapni tushundi kabi ifodalar ham "oldin haqiqatni ko'rmagan" degan kontekstual implikatsiyani yuzaga chiqaradi. Bu yerda BILISH/ANGLASH = KO'RISH metaforasi inferensial interpretatsiyani qo'llab-quvvatlaydi.

Natijalar implikaturaning bekor qiluvchanligi (cancellability) substandart mental birliklarni tahlil qilishda muhim diagnostik belgi ekanligini ham ko'rsatdi. Masalan, You finally got it — and I don't mean you were slow; the explanation itself was confusing kabi davom tinglovchining "sen sust tushunding" inferensiyasini bekor qilishi mumkin. Demak, mazkur salbiy baho fe'lning kodlangan semantik ma'nosi emas, pragmatik inferensiyadir. O'zbek tilida Nihoyat tushunding, lekin kechikishing sening aybing emas, men yaxshi tushuntirmadim kabi davom ham xuddi shunday effekt beradi.

Generalized va particularized implicature farqi ham kuzatildi. Ayrim norasmiy birliklar odatiy kontekstlarda muayyan baholovchi yo'nalishga moyil bo'lishi mumkin, biroq kuchli kinoya, konflikt yoki hazil kabi ma'nolar ko'pincha muayyan vaziyatga bog'liq particularized implicature sifatida yuzaga keladi. Masalan, Nice, you figured it out! gapining haqiqiy maqtov yoki kinoya ekanligini faqat kontekst, intonatsiya va oldingi diskurs aniqlaydi.

Relevance Theory nuqtayi nazaridan substandart variantning standart variant o'rnida tanlanishi qo'shimcha kognitiv effekt hosil qiladi. I understand va I get it propozitsional jihatdan yaqin bo'lishi mumkin, ammo ikkinchi variant norasmiylik, yaqinlik yoki dialogik tabiiylikni signal qiladi. Tinglovchi bu uslubiy tanlovni kommunikativ stimulning bir qismi sifatida qayta ishlaydi. O'zbek tilida tushundim va fahmim yetdi ham ayrim vaziyatlarda bir mental natijani bildirsa-da, ikkinchi birlik obrazlilik va baholash uchun kengroq imkoniyat yaratadi.

Qiyosiy natijalar ingliz tilida phrasal verb va verbal-particle konstruksiyalarining mental substandart ma'noni hosil qilishda mahsuldorligini ko'rsatdi: figure out, wise up, blank out, space out. O'zbek tilida esa somatik va fazoviy metaforaga asoslangan fe'lli birikmalar faol: miyasiga sig'moq, gapning

tagiga yetmoq, fahmi yetmoq, esidan chiqmoq. Formal farqqa qaramay, ikki til ham abstrakt kognitiv faoliyatni konkret jismoniy tajriba orqali tushuntirish tendensiyasini namoyon qiladi.

Natijalar asosida quyidagi integrativ model taklif qilindi: SUBSTANDART MENTAL SIGNAL → LEKSIK/EXPLISIT MA'NO → KONTEKSTUAL TAXMINLAR → GRICEAN IMPLIKATURA → RELEVANT KONTEKSTUAL EFFEKT → EVALUATIV/INTERPERSONAL INFERENSIYA → YAKUNIY KOMMUNIKATIV INTERPRETATSIYA. Modelda implikatura va relevantiya bir-biriga raqib emas, balki inferensial ma'noni turli darajada tushuntiruvchi o'zaro to'ldiruvchi mexanizmlar sifatida talqin qilinadi.

Muhokamalar. Olingan natijalar substandart mental fe'llarning kommunikativ qiymatini faqat leksik semantika bilan tushuntirish metodologik jihatdan yetarli emasligini tasdiqlaydi. Mental birlik semantik yadro vazifasini bajarsa-da, uning real nutqdagi ma'nosi ko'pincha so'zlovchi va tinglovchining inferensial faoliyati orqali kengayadi. Shu jihatdan "inferensial ma'no" alohida lug'aviy ma'no emas, balki lingvistik signal, kontekstual bilim va kommunikativ niyat o'zaro ta'siridan kelib chiqadigan pragmatik natija sifatida qaralishi kerak.

Gricean yondashuv substandart mental birliklarda "aytilgan" va "nazarda tutilgan" mazmun o'rtasidagi tafovutni tushuntirishda samarali. Ritorik savol, ortiqcha ta'kid, kinoyaviy maqtov yoki kutilmagan uslubiy tanlov tinglovchini literal interpretatsiyadan tashqariga chiqishga undaydi. Shuniyam tushunmadingmi? gapining grammatik shakli savol bo'lsa-da, ko'p vaziyatlarda so'zlovchi javob olishni emas, baholashni maqsad qiladi. Tinglovchi kooperativ kommunikatsiya taxminidan kelib chiqib, "savolning maqsadi axborot olish emas" degan xulosaga keladi va tanqidiy implikaturani tiklaydi.

Biroq Grice modeli inferensiyaning kognitiv tanlanish jarayonini batafsil tushuntirishda Relevance Theory bilan to'ldirilishi mumkin. Bir gap uchun nazariy jihatdan ko'plab implikaturalar tasavvur qilish mumkin, ammo real tinglovchi ularning barchasini hisoblab chiqmaydi. U mavjud vaziyatda eng accessible kontekstual taxminlardan foydalanib, yetarli kognitiv effekt bergan interpretatsiyada to'xtaydi. Shu sababli oldingi diskurs, kommunikantlar munosabati va vaziyatning maqsadi qaysi inferensiyaning relevant ekanligini belgilaydi.

Masalan, o'qituvchi talaba uzoq tushuntirishdan keyin javob berganda Finally, you got it desa, kontekst "oldin tushunmagan", "tushunish uchun vaqt ketgan" kabi taxminlarni darhol accessible qiladi. Yaqin do'stlar o'rtasida shu gap hazil bo'lishi mumkin; keskin konflikt sharoitida esa haqoratga yaqin kinoyaviy baho hosil qilishi mumkin. Lingvistik forma o'zgarmagan bo'lsa-da, kognitiv kontekst o'zgargani sababli yakuniy interpretatsiya o'zgaradi.

Inferensial ma'noning muhim xususiyati uning gradatsion tabiatidir. Ayrim implikaturalar kuchli, boshqalari zaif bo'lishi mumkin. Relevance Theorydagi strong va weak implicature farqi substandart mental birliklar uchun ayniqsa foydali. Masalan, I just can't wrap my head around it gapidan "men buni tushunmayapman" kuchli implikatsiya bo'lsa, "bu hodisa juda g'alati", "men hayratdaman", "bu mening odatiy bilimlarimga zid" kabi xulosalar kontekstga qarab turli kuchdagi zaif implikatsiyalar bo'lishi mumkin.

Mental substandart birliklarning metaforik tuzilishi ham inferensiyaning yo'naltiradi. Get, catch, wrap, slip, blank, space kabi ingliz birliklari dastlab jismoniy harakat yoki fazoviy holatga oid semantik manbalarga ega bo'lib, mental domenni konseptuallashtirishda ishlatiladi. O'zbek tilidagi yetmoq, sig'moq, chiqmoq, ketmoq, tagiga yetmoq kabi elementlar ham mental jarayonni yo'l, makon, sig'im va harakat orqali ifodalaydi. Bunday embodied metaforalar tinglovchi uchun murakkab kognitiv holatni konkret tajriba orqali tezroq interpretatsiya qilish imkonini beradi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi o'xshashliklarning birinchi turi universal pragmatik xususiyatga ega: ikkala tilda ham kognitiv muvaffaqiyat maqtov, kognitiv muvaffaqiyatsizlik esa tanqid uchun asos bo'lishi mumkin. Ikkinchi o'xshashlik kontekstual markerlarda namoyon bo'ladi: finally/nihoyat, still/hali ham, again/yana kabi birliklar oldingi holat, davomiylik yoki takroriylikni kommunikativ fon sifatida faollashtiradi. Uchinchi o'xshashlik shundaki, ikki tilda ham ritorik savol mental qobiliyatni bilvosita baholashning kuchli vositasidir.

Farqlar esa, avvalo, leksik-frazeologik kodlashda ko'rinadi. Ingliz tilida phrasal verbs va particle constructions juda mahsuldor. O'zbek tilida esa somatik nomlar (miya, kalla, ko'z), mental nomlar (fahm, es, xayol) va fazoviy-harakat fe'llari ishtirokidagi obrazli konstruksiyalar katta rol o'ynaydi. Biroq bu farqni qat'iy tipologik qarama-qarshilik sifatida emas, tahlil qilingan materialdagi tendensiya sifatida baholash zarur.

Lingvomadaniy jihatdan o‘zbek tilidagi ayrim mental birliklar interpersonal hurmat, yosh va ijtimoiy masofa bilan kuchli bog‘lanishi mumkin. Masalan, miyang yetmaydimi yoki kallangga kirmaydimi kabi shakllar tengdoshlar orasida hazil sifatida qabul qilinishi mumkin bo‘lsa, rasmiy yoki ierarxik vaziyatda keskin yuzga tahdid qiluvchi aktga aylanishi ehtimoli yuqori. Ingliz tilida ham Are you not getting this? yoki Use your head kabi shakllar munosabat va intonatsiyaga qarab keskinlashadi. Demak, pragmatik inferensiyani to‘liq tavsiflash uchun sotsiolingvistik parametrlar ham zarur.

Tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan asosiy muammo formal ekvivalent topish emas, inferensial effektni saqlashdir. Masalan, He finally wised up ni so‘zma-so‘z tarjima qilish o‘rniga kontekstga qarab “nihoyat aqli kirdi”, “nihoyat tushunib yetdi”, “endi ko‘zi ochildi” kabi variantlar tanlanishi mumkin. Har bir variant turli evaluativ va stilistik kuchga ega. Tarjimon asl matndagi kognitiv natija bilan birga kinoya, tanqid yoki maqtov darajasini ham qayta yaratishi kerak.

Xorijiy til o‘qitishda ham faqat denotativ ma‘noni berish yetarli emas. Talaba get it = understand yoki figure out = solve/understand ekvivalentini bilishi mumkin, biroq You still don’t get it? gapidagi norozilik yoki I finally figured it out! gapidagi yengillikni kontekstdan chiqarolmasa, pragmatik kompetensiya to‘liq shakllanmagan bo‘ladi. Shu sababli mental substandart birliklarni autentik dialog, intonatsiya, rol o‘yinlari va kontekstual inferensiya mashqlari orqali o‘rgatish maqsadga muvofiq.

Tadqiqotning nazariy yangiligi substandart mental birliklarda inferensial ma‘no hosil bo‘lishini uch daraja integratsiyasida talqin qilishdadir: leksik-semantik daraja mental konseptni kodlaydi; Gricean daraja eksplisit mazmundan kommunikativ implikaturaga o‘tishni tushuntiradi; relevance-theoretic daraja esa tinglovchining mavjud kontekstda qaysi interpretatsiyani tanlashini izohlaydi. Shu tariqa bir birlikning “ma‘nosi” statik lug‘aviy obyekt emas, balki kommunikativ jarayonda dinamik ravishda boyitiladigan mazmun sifatida namoyon bo‘ladi.

Biroq tahlil natijalarini mutlaqlashtirish mumkin emas. Substandartlik darajasi hudud, avlod, ijtimoiy guruh va diskurs turiga qarab o‘zgarishi mumkin. Ayrim birliklar vaqt o‘tishi bilan standartlashadi yoki uslubiy kuchini yo‘qotadi. Shuningdek, sun‘iy tuzilgan misol kontekstning barcha prosodik va multimodal xususiyatlarini aks ettira olmaydi. Kelgusida korpus, audio-video material,

eksperimental pragmatika va respondent interpretatsiyalarini birlashtirgan tadqiqotlar mazkur modelni empirik jihatdan chuqurlashtirishi mumkin.

Xulosalar. Tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi substandart mental fe'l va fe'lli birliklarda inferensial ma'no hosil bo'lishi ko'p bosqichli pragmatik-kognitiv jarayon ekanligini ko'rsatdi. Mental birlikning leksik semantikasi kommunikativ interpretatsiya uchun zarur boshlang'ich nuqta bo'lsa-da, yakuniy mazmun kontekstual taxminlar, so'zlovchi niyati, tinglovchining umumiy bilimlari, interpersonal munosabat va relevantlik kutilmasi orqali shakllanadi.

Birinchi ilmiy xulosa shundan iboratki, substandart mental birliklarda eksplisit va inferensial ma'noni qat'iy farqlash zarur. "Tushunmaslik" leksik mazmun bo'lishi mumkin, ammo "adresat sust fahmlaydi", "u buni oldinroq tushunishi kerak edi" yoki "so'zlovchi undan norozi" kabi mazmunlar ko'pincha kontekstual inferensiya sifatida yuzaga keladi. Ularning cancellability xususiyati bu farqni diagnostika qilishga yordam beradi.

Ikkinchi xulosa: Gricean conversational implicature substandart mental birliklarda bilvosita tanqid, kinoya, maqtov va ritorik baholashning qanday hosil bo'lishini samarali tushuntiradi. Kooperativ kommunikatsiya haqidagi taxmin tinglovchiga literal shaklning kommunikativ maqsadga nega yetarli emasligini aniqlash va qo'shimcha mazmunni tiklash imkonini beradi.

Uchinchi xulosa: Relevance Theory inferensial variantlar orasidan muayyan interpretatsiyaning tanlanishini kognitiv jihatdan tushuntiradi. Kommunikativ stimul optimal relevantiya kutilmasini yaratadi; tinglovchi accessible kontekstual taxminlar asosida yetarli kognitiv effekt bergan interpretatsiyani tanlaydi. Shu sababli bir xil mental konstruktsiya turli vaziyatlarda neytral, hazilomuz, kinoyaviy yoki haqoratli bo'lishi mumkin.

To'rtinchi xulosa: ingliz va o'zbek tillarida inferensial mexanizmlar funksional jihatdan ko'p o'xshashliklarga ega. Har ikki tilda kognitiv tezlik, natijaviylik, xotira va diqqat interpersonal baholash manbaiga aylanishi mumkin; finally/nihoyat, still/hali ham, again/yana kabi markerlar esa oldingi holat va normativ kutilmalarni faollashtiradi. Farqlar asosan mental mazmunning leksik-frazeologik va metaforik kodlanishida kuzatiladi.

Beshinchi xulosa: ingliz tilida phrasal verb va verbal-particle modellari, o'zbek tilida esa somatik, fazoviy va idiomatik fe'lli konstruktsiyalar tahlil qilingan materialda faolroq namoyon bo'ladi. Shunga qaramay, ikkala til ham abstrakt mental jarayonni konkret tajriba orqali konseptuallashtirishga moyil. Bu

holat inferensial interpretatsiyada kognitiv metaforaning ham yordamchi rolini ko'rsatadi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati substandart leksika, mental semantika va inferensial pragmatikani yagona model doirasida bog'lashidir. Taklif etilgan SUBSTANDART MENTAL SIGNAL → EKSPLISIT MA'NO → KONTEKSTUAL TAXMIN → IMPLIKATURA → RELEVANT KOGNITIV EFFEKT → INTERPERSONAL INFERENSIYA modeli mental substandart birliklarning real kommunikatsiyadagi semantik-pragmatik dinamikasini tizimli tavsiflashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati natijalardan tarjima amaliyoti, ikki tilli va pragmatik lug'atchilik, ingliz tilini o'qitish, badiiy matn, kino dialoglari, internet va media diskursini tahlil qilishda foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi. Ayniqsa, til o'rganuvchilarda "so'z nimani anglatadi?" savolidan tashqari "so'zlovchi aynan shu vaziyatda nimani nazarda tutdi va tinglovchi buni qanday tushundi?" savoliga javob bera olish ko'nikmasini shakllantirish pragmatik kompetensiyani rivojlantirish uchun muhimdir.

Kelgusida tadqiqotni katta hajmdagi autentik korpuslar, real suhbat transkriptlari va eksperimental pragmatika ma'lumotlari asosida davom ettirish, inferensial interpretatsiyaning yosh, gender, ijtimoiy masofa, registr va kommunikativ platformaga bog'liqligini miqdoriy tekshirish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv ingliz va o'zbek tillaridagi substandart mental leksikaning dinamik rivojlanishini hamda uning zamonaviy kommunikativ makondagi rolini yanada chuqurroq yoritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Aitchison, J. (2012). Words in the mind: An introduction to the mental lexicon (4th ed.). Wiley-Blackwell.
2. Ariel, M. (2010). Defining pragmatics. Cambridge University Press.
3. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press.
4. Bach, K. (1994). Conversational implicature. Mind & Language, 9(2), 124–162.
5. Blakemore, D. (1992). Understanding utterances: An introduction to pragmatics. Blackwell.
6. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.

7. Carston, R. (2002). *Thoughts and utterances: The pragmatics of explicit communication*. Blackwell.
8. Clark, H. H. (1996). *Using language*. Cambridge University Press.
9. Cruse, D. A. (1986). *Lexical semantics*. Cambridge University Press.
10. Cutting, J. (2002). *Pragmatics and discourse: A resource book for students*. Routledge.
11. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press.
12. Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford University Press.
13. Gibbs, R. W., Jr. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
14. Grice, H. P. (1975). *Logic and conversation*. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics: Vol. 3. Speech acts* (pp. 41–58). Academic Press.
15. Grice, H. P. (1989). *Studies in the way of words*. Harvard University Press.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATSION UNIVERSITETI NTM**

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

**6,7,8-sonlar (43)
2026-yil, iyun, iyul, avgust.**

Bosh muharrir v.v.b.:	A.Matnazarov
Mas’ul kotib:	U.Bekmuhammad
Texnik muharrir:	M.Jumaniyozov
Navbatchi:	U.Bekmuhammad

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil 2-noyabr kuni №0154405 raqamli tasdiqnoma berilgan.

Bosishga topshirilgan vaqti: 10:00. Ruxsat etilgan vaqti: 11:00

Qog‘oz bichimi: A4. Adadi: 200 nusxa.

Hajmi: 35,75 b.t. Buyurtma №1/48.

Nashr ko‘rsatkichi: 1404.

Bahosi kelishilgan narxda.

“Milleniumus print” MCHJda ofset usulida chop etildi.

Urganch tumani, “Shermatlar” MFY, Tadbirkorlar ko‘chasi, 69-uy.

Tel: (+998) 91-994-24-00

Urganch innovatsion universiteti
220100, Urganch shahri, “Ko‘hna qal’a” MFY,
Pahlavon Mahmud ko‘chasi, 59/1-uy, C-korpus.
Tel: (+998) 90-436-20-22